

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

2022

MATSHWAO: 70

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le mapephe a 9.

DITAELO HO MOHLAHLAUBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:

KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Dibopeho le ditlwaelo tsa Tshebediso ya puo (30)

2. Bala ditaelo TSOHLE ka tlhoko.

3. Araba dipotso TSOHLE.

4. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.

5. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.

6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.

7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.

8. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.

9. O eletswa ho sebedisa nako ya hao ka mokgwa ona:

KAROLO YA A: Metsotso e 50
KAROLO YA B: Metsotso e 30
KAROLO YA C: Metsotso e 40

10. Ngola ka mongolo o makgethe, mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta E MMEDI ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

Bala tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA A**LEFU LA KANKERE LE KGATELLO YA MAIKUTLO**

- 1 Lefu la kankere ke le leng la mafu a kotsikotsi haholo bathong ba baholo mme ha le kgethe setso kapa morabe. A mang a mahlatsipa a lefu lena a kgona ho le lwantsha a le hlole athe a mang ona a a hloleha ka baka la kgateello ya maikutlo eo a iphumanang a le ka tlasa yona. Bakudi ba lefu lena ba ba le kgateello ya maikutlo kamora hore ba bolellwe ke dingaka hore ba na le kankere. 5
- 2 Ditsebi ho tswa Lefapheng la Bophelo bo Botle di re ha motho a se a hlahlobilwe ke ngaka ya hae kapa sepetlele, o hloka thuso ya ho thojwa maikutlo. Atikele e phatlaladitsweng ke Makasine wa *Move* e nnetefaditse hore ke diperesente tse 25 tsa bakudi ba lefu lena tse bang le kgateello ya maikutlo. Kgateello ena e ka qotjwa, ha feela e ka lemohuwa ka nako. 10
- 3 Bohloko bo bong le bo bong bo isang motho masihlwane, bo baka tshabo e kgolo. Tshabo ena ke yona e fetolang bophelo ba bakudi bana le dikamano tsa bona le batho ba bang. Ba qetella ba bona diphetoho tse ngata mebeleng ya bona tse ba ngongorehisang. Se bohlokwahadi ka lefu lena ke hore o amohela hore o tla phela le lona. 15
- 4 Cassey Chambers wa *South African Depression and Anxiety Group (SADAG)* o re batho ba nang le lefu la kankere ba nahana hore ba tlo shwa neng kapa neng. Se seng se mpefatsang maemo a bona a ditaba ke maemo a ditjhelete tsa ho lefella kalafo ya lefu lena. Ditjeho tsa teng di hodimo dipetleleng tsa poraefete. Ho thoba bakudi ba lefu lena maikutlo feela ho ka se ba tswalle kgomo, ba ntse ba hloka thuso ya ditjhelete ba tle ba kgone ho reka meriana ya bona. 20
- 5 Ntata Ntediseng o ile a fumanwa a na le kankere ya letshwafo mme o ile a tsieleha le ho iphumana a le maqakabetsing ha a utlwa hore mmae le yena o na le kankere ya letswele. Dikgwedinyana feela ke ha ausi wa hae a ya boyabatho ka lebaka la kankere ya qoqotho. O lla ka hore ha a na tsebo e tebileng ka lefu lena mme sena se mo hlokisa boroko ha a hopola masisapelo ao a fetileng ho ona ka lebaka la lona. Taba e mo thonkgang maqeba ka ho fetisisa ke taba ya hore ntatae o ntse a hana le kajeno hore o tshwerwe ke kankere ya letshwafo. O dumela hore ha se kankere e mo tshwereng, o louwe. Ntediseng o dumellana le maele a Basotho a reng 'ntjapedi ha e hlolwe ke sebata'. O re ha bakudi bana ba ka fumantshwa thuso, bongata ba bona ba ka se ye ha mokoti ha o tlale kapele. 30

6	Dikeledi yena ka lehlakoreng le leng o re mmae o ne a na le kankere ya letswela. Batho ba bangata ba ne ba re o matla ka tsela e makatsang le kamoo a kgonang ho lwantshana le lefu lena kateng. O re nnete ke hore ha ba tsebe bohloko boo mmae a neng a bo utlwa nakong eo e neng e mo hatella bosiu. O ne a utlwa bohloko ho bona kamoo mmae a neng a sotlwa ke lefu lena kateng.	35 40
7	Ngk. Dora Wynchauk o re ha ho motho ya ka tshwaetswang ke lefu lena. Le yena o hatelletse ntlha ya hore bakudi ba lokela ho ikamohela. O hlalosa hore khemotherapi e thusa haholo ho fokotsa ho nama ha kankere mmeleng. Le ha ho le jwalo, o hlakisitse ntlha ya hore khemotherapi le yona e na le ditlamorao tse seng monate. Batho ba phekolwang ka khemotherapi ba lla ka hore mokgwa oo wa ho phekolwa o bohloko ebile o fedisa moriri wa motho. Ha motho a tswa khemotheraping, o a kgathala mme ba bang ebile e ya ba hlatsisa.	45
8	Chambers wa SADAG o hatella ntlha ya hore bakudi ba lokela ho nwa meriana ya bona ka nako le ho tswela pele ka theraphi ya bona. Chambers o re sera se seng se seholo sa bakudi bana ke dipuo tse nyedisang ho tswa bathong ba bang. Sena se lebisa moo bakudi ba lefu lena ba iphumanang ba na le tshwabo le ho kula haholo. O hatelletse ntlha ya hore SADAG e nehelana ka thuso ho tloha ka 08:00–20:00, matsatsing a supileng a beke moo batho ba ka letsetsang teng bakeng sa ho kopa thuso le keletso ka maemo a bona a kankere. <i>Cancer Association of South Africa</i> (CANSA) e re batho ba phelang le kankere ba ka ikopanya le mekgatlo ya tshehetso, ba thojwe maikutlo le ho tswela pele ka theraphi ka nako tsohle.	50 55

[E qotsitswe le ho lokiswa botjha ho tswa ho *Move* ya Loetse 2011 leqh. 34–35]

- 1.1 Ke mohato ofe o lokelang ho nkuwa ha motho a fumanwa a na le kankere? (2)
 - 1.2 Fana ka mefuta E MMEDI ya kankere e hlahang qotsong e ka hodimo. (2)
 - 1.3 Fana ka tlhaloso ya lentswe mahlatsipa le hlahellang MOLENG WA 2. (2)
 - 1.4 Ke hobaneng ha batho ba tshoha ha ho thwe ba na le kankere? (2)
 - 1.5 Kgetha karabo e nepahetseng ho feta tse ding. Ngola tlhaku feela A–D. (2)
- Polelwana ena 'ho ka se ba tswalle kgomo' e MOLENG WA 21–22 e matlafatsa moelelo wa hore ho thoba maikutlo feela ho ka ...
- A ba molemo ho bakudi ba kankere.
 - B se thuse bakudi ba kankere.
 - C fodisa bakudi ba kankere.
 - D bolaya bakudi ba kankere. (1)
- 1.6 Fana ka akronime E LE NNGWE e hlahellang temeng. (1)
 - 1.7 Molemo wa akronime eo ke ofe? (2)

- 1.8 Maele ana 'Ntjapedi ha e hlole ke sebata' a hlahellang MOLENG WA 32–33 a tiisa jwang puo ya Ntediseng? (2)
- 1.9 Batho ba phelang le lefu lena la kankere ba ka fumantshwa thuso ditsheng dife tse shebanang le lefu lena? (2)
- 1.10 Bolela ditlamorao tse ka tliwang ke ho nyefolwa ke batho ho mahlatsipa a lefu la kankere. (2)
- 1.11 Bolela hore polelo ena KE NNETE kapa MAFOSI o be o tshehetse karabo ya hao ka lebaka. (2)
- Kankere ke lefu le sa foleng. (2)
- 1.12 Ntle le bohloko bo ngongorehisang mokudi wa kankere, ke eng hape eo e leng tshita e kgolo phekolong ya lefu lena? (1)

Bala le ho boha tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA B

[Setshwantsho se nkuwe ho Google]

- 1.13 Ho latela puo ya mmele wa mosadi ya setshwantshong se ka hodimo, ke eng e bontshang hore o a touta? (2)
- 1.14 Hlalosa hore ke ka lebaka la eng ha mosadi ya setshwantshong a tonetse X-Ray eo a e tshwereng mahlo. (2)
- 1.15 Ke lefu lefe leo o ka ipakelang lona ka lebaka la ho touta? (1)
- 1.16 Ditaba tsa TEMA YA A di tshehetsa jwang se hlahellang setshwantshong sa TEMA YA B. (2)
- 1.17 Ebe ke ntlha kapa ke mohopolo hore kankere e tshwara makgowa ka bongata ho feta batho ba batsho? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka ho ngola ka seratswana se momahaneng moo o hlalosing ditlamora tse bosula tsa tshebediso ya nyaope.

ELA TLHOKO

O lebeleletswe ho etsa tsena tse latelang:

1. Kgutsufatso e be ya mantswe a sa feteng 90.
2. Dintlha e be TSE SUPILENG tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng.
4. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

TEMA YA C**DITLAMORAO TSE BOSULA TSA TSHEBEDISO YA NYAOPE**

Nyaope ke e nngwe ya dithethefatsi tse jeleng setsi haholo Porofenseng ya Gauteng. E fumaneha haholo toropong ya Tshwane ya Mamelodi le makeisheneng a potapotileng motsemoholo ona. Dibakeng le dinaheng tse ding e tsejwa ka lebitso la Whoonga. Sethethefatsi sena se qetile batjha ba bangata. Batho ba bang ba re sethethefatsi sena se kotsi ka ho fetisisa kaha se fetola motho sekatana hobane ha a hlape. Kolobe e a ikgathatsa ha o e bapisa le basebedisi ba nyaope. Se utlwisang bohloko ka bona ke hore ba robala mebileng moo ho leng ditshila ebile ho nkga ka lebaka la hore dithena ha di se di utlwile ka sethethefatsi sena di ithusetsa hona moo.

Nyaope e kotsi bophelong ba motho. Matshwafo a motho e ba disefe hoo a seng a dula a thothomela. Bongata ba basebedise ba yona ba fetoha mahlanya a jang jwang le dikgomo. Motho ya e sebedisang o tlelwa ke mokgathala o mongata o ka nnang wa mo isa ha maotwanafinyela. Motho ya e tsubileng, o kgona ho ikgula madi mme a fepele lemulwana le se nang tjelele ya ho ithekela sethethefatsi sena. Sena se lebisa moo ho bang bobebe ho ditsubi tsa sethethefatsi sena ho tshwaetsana ka mafu a kotsi a kang kokwanahloko ya HIV le Corona.

Hangata basebedisi ba nyaope ba fetoha mashodu ana a haesale, a ka utswang lebesa ka hara tee hobane bonkeka ha ba sa fumane tjelele ya ho ithekela Nyaope, ba fetoha ditsetse tse utswetsang batho. Ditsubi tsena di qetella di nyahladitse sekolo kaha di bona se ba senyetsa nako ya ho tsuba. Lebaka le leng la ho tlohela sekolo ke hobane boko ba bona ha bo sa kgona ho tshwarella se rutwang seko long.

Sethethefatsi sena se laola kelello ya motho ya se sebedisang hoo a qetelang a se a sa kgone ho kgetholla motho e moholo ho e monyane. Ha ba telle ba a leketla! Ditlhapa di tsoha boroko hoo ba rohakang batho ba baholo hammoho le batswadi ba bona. Ba bang ba qetella ba bile ba bolaile batswadi ba bona.

[E fetoletswe le ho lokiswa botjha ho tswa ho Google]

KAROLO YA C: DIBOPEHO LE DITLWAELO TSA TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3: PAPATSO**

Bala le ho boha papatso ena e latelang e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA D

SAA

E fana ka ditshebeletso tse tswileng matsoho maetong le ho matlafatsa moruo wa naha

Ditshebeletso ke tse latelang:

- ❖ Maeto a selehae le a matjhaba.
- ❖ Ditefello tse kgonehang.
- ❖ E fumaneha ka matsatsi ohle.
- ❖ **BAFOFISI BA RUPELLETSWENG KA BOTLALO.**

Bakeng sa tsebo ka maeto le ditshebeletso etela www.flysa.com kapa www.saabookings.com

Ya se nang sekaja mmae a tele!

**WA LALA!
WA SALA!**

[Setshwantsho se nkuwe ho Google]

- 3.1 Polelo ena 'Ya se nang sekaja mmae a tele' e na le tshusumetso efe ho batho ba reretsweng papatso ee? (2)
- 3.2 Ke hobaneng ha polelwana ena 'bafofisi ba rupelletsweeng ka botlalo' e qatsohisitswe papatsong e ka hodimo? (2)

- 3.3 Difahleho tsa basebetsi ba SAA di re bolella eng ka tshebetso ya bona? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 3.4 Ebe ho na le leeme/kgethollo e sebedisitsweng papatsong ee? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 3.5 Setshwantsho se thusa jwang ho utlwisisa sehlooho sena SAA? (2)
[10]

POTSO YA 4: KHATHUNU

TEMA YA E

[Setshwantsho se nkuwe ho tswa ho Google]

- 4.1 Ho rwala dikatiba tse kwahetseng difahleho ha banna ba khathunung ke sesupo sa eng? Tshehetsa karabo ya hao. (3)
- 4.2 Kgetha karabo e nepahetseng ho A–D.
- Lentswe '**tlotlo**' le sebedisitswe ka sepheo sa ho ...
- A fana ka maikutlo a hore tjelele e ngata.
B hlakisa moelelo wa hore leruo la bona le lengata.
C bontsha hore tlotlo le wetse makgwabaneng.
D 1 le 3 di nepahetse. (2)
- 4.3 Manolla phogo ho tswa khathunung e ka hodimo. (3)
- 4.4 Tshohla ketsahalo ya ho fiella matlakala ka ntle, ho etswang ke monna ya nomorilweng 3. (2)

[10]

POTSO YA 5: TEMA YA PROSA

Bala tema ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse botsitsweng hodimo yona.

TEMA YA F**NGAKA MAPHALLA KE MOHLALA O MOTLE**

- 1 Ngaka Maphalla ke mongodi ya tsebahalang wa dibuka tsa Sesotho. O siile letlotlo le leholo la dingolwa tsa puo ena eo a kentseng letsoho ho e ntshetsa pele. Dibuka tseo a di ngotseng di kenyelletsa dipale le dithothokiso mme tse ding tsa tsona di badilwe dikolong e le karolo ya dingolwa.
- 2 Ngaka Tshediso Masolane o re: 'Maphalla o bile le kabelo e kgolo ho kgothaletsa bangodi ba batjha ho ngola ka Sesotho. O re Maphalla ke kgauta'. O tswetse pele ho ngola le ha a ne a se a behile meja fatshe, a phomotse. Masolane o kgothaletsa tjhatjha e ntjha ho hata menyabuketsong ya hae. O re Sesotho jwalo ka puo tse ding tsa seAforika se na le tokelo ya boteng mme ke beng ba sona ba lokelang ho se lwanela jwalo ka palamenteng, thelevisheneng le seyalemoyeng.
- 3 Maphalla, o motle mohlala wa motho ya tsoteletseng puo ya letswele, a sa e swabele! Lerato lena la hae le mo entse motho ya hlomphehang haholo. Ke e mong wa batho bao ba neng ba kgothaletsa Basotho ba batle hore ba tlohele ho jaka ka leleme. Ba bue puo ya bona ka makgethe. Ke bokgowanatshwana ba eng? Ke qholotso e kgolo ho kgothaletsa bana ba Basotho ho bua Sesotho le ho se ngola.

[E qotsitswe ho tswa ho *Re betla tsela*, vol. 8]

- 5.1 Hobaneng ha mongodi a kgethile ho sebedisa tshwantshiso e hlahellang MOLENG WA 6 e reng Maphalla '**ke kgauta**'? (2)
- 5.2 Sepheo sa mongodi ke sefe sa ho sebedisa dipolelwana tsena '**ho beha meja fatshe**' le '**a phomotse**' MOLENG WA 7? (2)
- 5.3 Fana ka mola ho tswa seratswaneng sa 3 o nang le tatellano e sa tlwaelehang ya mantswe. (1)
- 5.4 Mola oo o o qotsitseng POTSONG YA 5.3 o na le kgahlamelo efe thoholetsong ya Maphalla? (2)
- 5.5 Fana ka lelatodi la lentswe '**bokgowanatshwana**'. (1)
- 5.6 Hobaneng ha mongodi a sebedisitse lentswe '**bokgowanatshwana**' ho e na le ho sebedisa leo o le boletseng POTSONG YA 5.6. (2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70

